

BALKANS

FARLIGA CENTRUM

HAR DET MAKEDONISKA PROBLEMET FÅTT SIN LYCKLIGA LÖSNING?

Av skriftställaren E. LANGLET, Stockholm

I STRÅLANDE sol från en klarblå himmel har i Skoplje, Makedoniens eller, som man numera säger, Sydserbiens huvudstad, för någon tid sedan ett monument avtäckts. Ehuru präglad av kraft och rörelse samt icke obetydande som konstverk — om också i någon mån påverkat av Mestrovitj's monument till Frankrike i Kalimegdanparken i Belgrad — är det ej som sådant det har sin väsentliga betydelse. Det är ett minnesmärke över de skolynglingar och studenter från Makedonien, som under Balkankrigen och världskriget stupade för Serbien eller, om man så vill, för Makedoniens förening med det sydslaviska väldet. Dess avtäck-

ning blev en folkfest av imponerande dimensioner. Från alla delar av Makedonien strömmade människor till i tiotusental. Men så finnes väl knappt en by, i vilken man icke kan finna anhöriga till

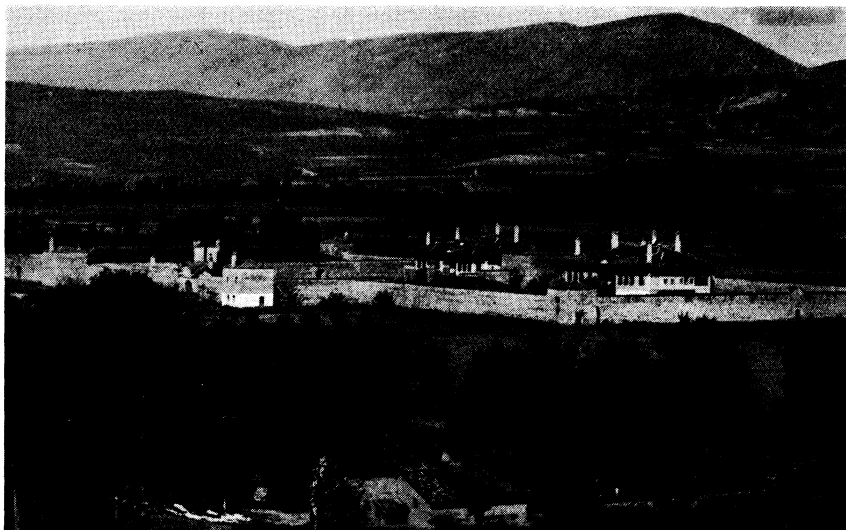
den ungdom, som offrade livet för en stor, helig idé och skänkte sitt blod åt en revolution, som fyllt sin uppgift och vars frukter nu skördas.

Ty detta monument är icke blott ett minnesmärke över den stupade ungdomen. Att den jugoslaviska regeringen först nu, sexton år efter världskrigets slut, funnit tiden inne att i Makedoniens huvudstad avtäcka monumentet över dess fallna ungdom, har sin symboliska betydelse. Resandet av minnesmärket kan betraktas som slutstenen i uppbyggandet av det jugoslaviska väldet men också som utropstecknet efter den makedoniska rörelsens blodiga och tragiska historia, som ett yttre tecken på att det makedoniska problemet är löst.

I årtionden har Makedonien varit den oroligaste delen av Europas oroliga hörn. I dag är det en av de lugnaste trakterna i en av de lugnaste delarna av vår världsdel. Den makedoniska frågan existerar icke längre. Den är löst, icke genom eld och svärd, i vilkas tecken den så länge stått, utan genom nya vägar, nya skolor, nya brunnar, torrlagda sumpmarker, kininpulver och sjukstugor.

Det makedoniska problemet var faktiskt till sin upprinnelse av social karaktär. I landet härskade den muselmanska feodaladeln, på vars gods, tsjiflik, den övervägande delen av den slaviska befolkningen arbetade som arrendatorer under förhållanden, som mycket närmade sig livegenskapen. Då såväl ämbetsmännen som ordningsmakten stodo under godsägarnas inflytande, voro de slaviska torparna och statarna praktiskt taget rättslösa, fullständigt utlämnade åt godsägarnas godtycke och dessutom nästan försvarslösa mot de talrika albanska rövarbandens härjningar. I dessa fruktansvärda sociala missförhållanden hade den makedoniska rörelsen sin upprinnelse. Den syftade därför snarare till en social revolution än till en politisk. Och när den på sistone urartade till en rent politisk rörelse, förlorade den också bondebefolkningens stöd: dess våldsdåd blevo slag i luften, därför att den själv svävade i luften.

Att denna ursprungligen sociala rörelse kom att kombineras med den politiska rivaliteten mellan de olika balkanfolken och gjordes till en bonde på det politiska schackbrädet, däri ligger dess tragik. Och däri ligger orsaken till att den kom att spela en så framträdande roll i de senaste årtiondenas europeiska konflikter.

Storgodset Bardovtsi utanför Skoplje, det vackraste exemplet på muselmansk feodalarbitektur i Europa.

Makedoniens roll av konfliktämne är icke ny. Landet har varit ett stridsäpple alltsedan sin första bebyggelse. Detta har sin grund i Balkanhalvöns geografiska karaktär. Historien visar, att den som behärskat Vardardalen, alltid varit halvöns herre.

Vardar—Moravadepressionen är den viktigaste longitudinella förbindelsen mellan Donaudalen och Egeiska havet, den stora färdevägen över Balkan i riktningen syd—nord och tvärtom. Mellan Vardar och Morava finnes ingen svåröverkomlig vattendelare; där utbreder sig Kosovo Poljes, Trastfältets, svagt vågiga, lätt tillgängliga och sedan urminnes tider lätt passerbara högslätt. Från Kosovo har man också en lätt förbindelse med en annan syd—nordlig genomfartsled, Ibardalen, och med transversalrouten västerut till Bosnien, under det att österut en god passförbindelse till Maricalinjen och Konstantinopel finnes.

Uppför Vardardalen trängde de första gammalhellenska kolonisterna norrut. Utmed Vardar—Moravalinjen nådde romarna för första gången Donau, icke västerifrån över det nuvarande Kroatien, som man närmast vore benägen att tro, utan från Via Egnatia, landförbindelsen mellan Adria och Egeiska havet, vilken förde från Dyrrhachium, det nuvarande Durazzo, över Ohrid till Saloni. Men när senare Pannonien erövrats, torde en romersk kolo-

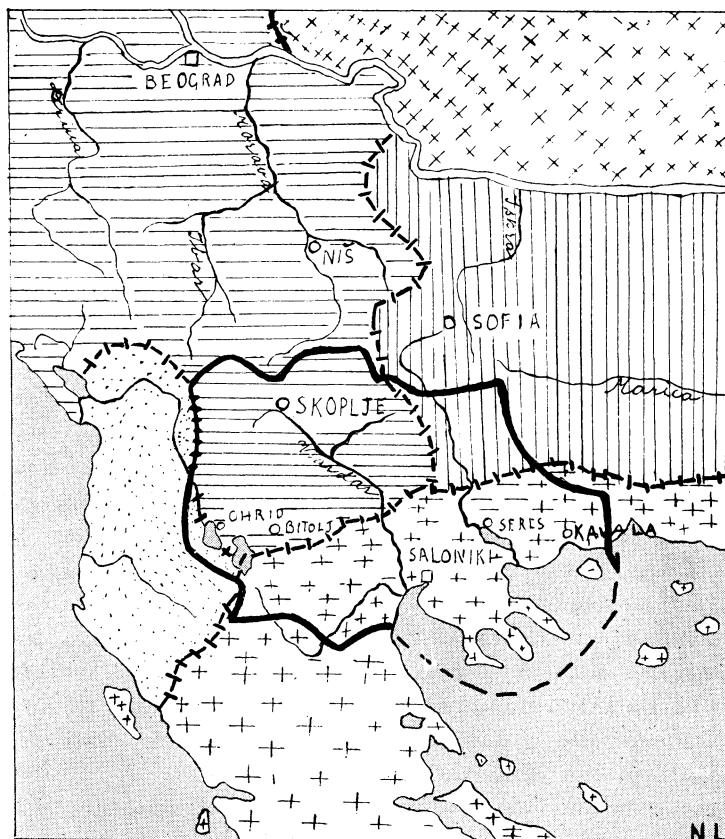
nisation med Donaulägren som utgångspunkt även ha ägt rum i nord—sydlig riktning längs Morava—Vardarlinjen. En ring blev därmed sluten, men i det illyriska höglandet innanför ringen fingo romarna aldrig riktigt fast fot.

På sina plundringståg mot det lockande Bysanz trängde senare kelter och goter, slutligen avarer och slaver ned mot söder längs Morava och Vardar. De vunno därifrån övergång till Maricaleden, som förde till Konstantinopel. Men så länge Bysanz behärskade Vardar, behärskade det också Balkan.

När inom gränserna för det nedgående bysantinska väldet de slaviska medeltidsrikena uppstodo, först som vasallstater men senare tillkämpande sig fullt oberoende, visade sig Vardardalen åter vara nyckeln till Balkanproblemet. Det första slaviska väldet, det äldre bulgariska riket, dominerade nedre Vardardalen och tidvis hela Morava—Vardardepressionen; det senare bulgariska tsardömet var i själva verket makedoniskt och hade sin tyngdpunkt förlagd till området mellan Vardar och Ohridasjön. När sedan den serbiska expansionen kom i form av ett folköverskott, som strömmade ned från det skogiga höglandet mellan Neretva och Ibar till Morava- och Vardardalarna, övergick ledareställningen på Balkan automatiskt till serberna. Och just Skoplje var huvudstad för det storserbiska rikets mäktigaste härskare, tsar Dusan, till vilken Bulgarien nu blev vasall.

Betecknande för Vardar—Moravalinjens betydelse är också, att den turkiska stormvågen, som välldes fram från sydost, just på Kosovofältet krossade det storserbiska riket. Och därmed blevo turkarna Vardars, Makedoniens och Balkans herrar. I tsar Dusjans borg i Skoplje tog den turkiska paschan sitt residens och Skoplje fick namnet Yskyb. Mer än ett halvt årtusende förflöt, innan det gamla namnet kunde återgivas staden.

Med turkarnas fördrivande genom Balkankriget blev Skoplje och Vardar det stora konfliktämnet mellan serber och bulgarer. Bägge folken insågo nämligen dess betydelse och voro medvetna om att det här ej gällde blott en flod och en stad, ett antal kvadratkilometer territorium och en halv eller en miljon undersåtar utan rätt och slätt hegemonin över halvön. Världskriget bragte vad man väl får anta vara det slutliga avgörandet till Jugoslaviens förmån, men först för några år sedan har Bulgarien — efter vad det vill synas — resignerat i kampen och erkänt Jugoslaviens maktställning.

Horisontalstreckat område Jugoslavien, vertikalstreckat Bulgarien, raka kors Grekland, snedställda kors Rumänien, prickat Albanien. Inringat är det egentliga makedoniska området: de förutvarande turkiska vilajeten Saloniki, Yskyb (Skoplje) och Monastir (Bitolj). Observera hur Vardar och Moravaflodernas dalar bilda den viktigaste nord—sydliga genomfartsleden; motsvarande transversala samfärdselslinje går genom Maricadalen, över Sofiaslätten och genom de dalar, som bildas av Moravas östliga och västliga armar, till Bosnien.

Vilar detta Jugoslaviens herravälde över Vardardalen och Makedonien på en sund etnografisk grund? Är det icke blott ett faktum utan även ett, låt oss säga, moraliskt berättigat faktum?

Frågan kan icke så lätt besvaras. Svar ha otaliga gånger gjorts, ofta med bestickande bevis men nästan alltid med förutfattat syfte. Man erinrar sig exempelvis uppgifterna från de tre ryktbara statistikerna från tiden före världskriget, då det icke existerade någon befolkningsstatistik i europeiska Turkiet. Den ser-

biska experten Gobtsjevitj angav befolkningen i de tre makedoniska vilajeten till 2,9 miljoner, varav 2 miljoner serber, 58,000 bulgarer och 200,000 greker; bulgaren Kantsjev fann 2,2 miljoner innevånare, varav 1,2 miljoner bulgarer och 220,000 greker men bara 700 (!) serber; greken Nikolaides angav av 1,8 miljoners befolkning blott 450,000 som slaver men däremot 650,000 som greker. De lika starkt varierande talen för de övriga befolkningsselementen kunna här ej anges, men med turkar, albaner, kutsovlaker, judar och zigenare kommer antalet folkslag i den makedonska häxkitteln upp till åtta, under det konfessionerna stanna vid fyra.

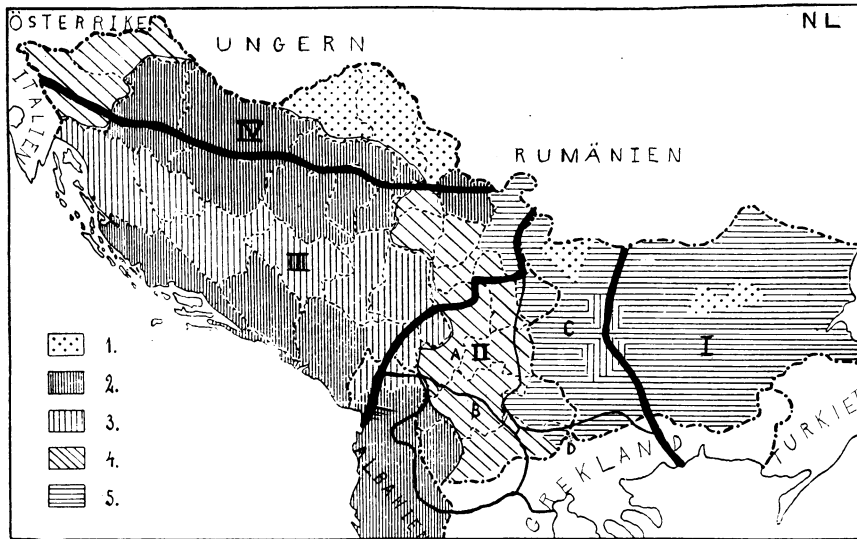
Men kanske i högre grad än genom all statistik och genom allt det, som skrivits om Makedonien i vetenskaplig form eller som medveten eller omedveten propaganda, får man en klar och som jag tror riktig inblick i den makedoniska frågan genom den i översättning av A. Belin på Tidens Förlag utgivna romanen, »Orient-expressen» av den unge holländske författaren A. den Doolard. Denne stöder sig på det som kanske är förmer än statistiska data och vetenskapliga bevis: på en säker och osviklig intuition, som i hans roman givits uttryck, som närma sig stor konst. Romanen grundas på en intim och ingående kännedom om förhållandena inhämtad från en långvarig vistelse i landet, under vilken författaren fullständigt levit sig in i de makedoniska slavernas känsloliv. Därför har han också som ingen annan kunnat tolka detta med dess för alla sydslaver betecknande återhållet lidelsefulla temperament, som under ett hårt behärskat yttre döljer glödande passioner och en ofta våldsam sensualitet på samma sätt som starka strömmar kunna röra sig djupt nere i ett till synes lugnt vatten. »Orientexpressen» har blivit något mer än en fascinerande äventyrsroman. Den är den makedoniska rörelsens stora och tragiska epos: ett verk, lysande som eldarna, vilka en gång tändes på bergens kammar för att från fjäll till fjäll sprida till allt folket över hela Makedoniens land budskapet om resningens utbrott.

Resningen skedde 1903, och med denna första stora revolution mot det turkiska överväldet börjar boken. Då föddes i skenet av upprorselden, bokens hjältinna, Milja Drangov. Genom hennes liv, hårt och dystert och tragiskt, som landets eget, få vi följa den makedoniska rörelsens utveckling genom de åtta krigsåren och bevittna dess urartning och förfall, då den efter kriget så att säga försökte överleva sig själv. Nu har den runnit ur i sanden och

kvar står endast minnet av en hård och spännande kamp för en stor idé.

Makedoniens politiska frigörelse från Turkiet medförde också de makedoniska böndernas sociala frigörelse från de osmanska storgodsägarnas övervälde. När detta frihetsrörelsen egentliga och väsentliga mål vunnits, förlorade den sitt berättigande. Huru gränserna sedan blevo dragna mellan de olika balkanfolken är av underordnad betydelse. Grekland fick lejonparten: 51,2 % av de tre turkiska vilajet, som kallades de makedoniska, och likaledes ungefär hälften av deras befolkning. Därom är ingenting att säga, trots att Saloniki är Vardarlinjens slutpunkt och den naturliga hamnen för det enade stor-sydslaviska välde, som kanske en gång skall komma genom att Bulgarien uppgår som autonom del i Jugoslavien — ty detta välde är uppenbarligen på många håll slutmålet för den nyslaviska stormaktens framtidsförhoppningar, ej minst hos de delar av Jugoslavien, som kämpa för autonomi och tro att det blir lättare att vinna den lokala självstyrelsen, om Bulgarien införlivas. Men kampen om Saloniki är ännu ett avlägset framtidsproblem. För ögonblicket erbjuder den jugoslaviska frihamnszonen i staden en utmärkt lösning, som tillfredsställer alla parter. Dessutom kan man fastslå, att den södra, grekiska delen av Makedonien, vilken grekerna själva betrakta som Nordthessalien, verkligen är till övervägande del bebodd av greker. Särskilt efter de vidtagna folkutväxlingsåtgärderna är den slaviska minoriteten där mycket obetydlig. Den är icke heller på något vis undertryckt.

Svårare problem ha uppstått i den norra delen av Makedonien, där blandningen av folkelement är mycket intensivare. Av detta område erhöll Jugoslavien redan efter andra Balkankriget fyra femtedelar och bulgarerna fingo nöja sig med en femtedel, vilket de naturligt nog hade svårt att smälta. Efter världskrigets förserberna gynnsamma utgång »korrigerades» gränsen ytterligare något till Jugoslaviens förmån genom inkorporering av några remsor rent bulgariskt bebyggt område utmed gränsen. Detta skedde av strategiska skäl: avsikten var att därigenom ge den viktiga Vardarlinjen erforderligt territoriellt skydd, vilket Jugoslavien som segrarstat kunde med visst fog göra anspråk på. Gränsen blev emellertid så klumpigt dragen, att den skar sönder en mängd hemman, så att uthus och brunn somligstades hamnade på

Den sydslaviska befolkningens fördelning, sedd ur rasbiologisk synpunkt, återges här efter den polska rasbiologen Jan Czekanowski. Skolad i Tyskland men numera professor i Lwow (Lemberg) är Czekanowski en av samtidens främsta inom den unga vetenskapen. Czekanowski anser icke, att man kan tala om den av Deniker införda »dinariska» rasen som självständig ras utan betraktar den som huvudsakligen sammansatt av alpina och armenoida raselement.

Det område där denna befolkningsgrupp — enligt artikelförfattarens uppfattning väsentligen baserad på den sedermera språkligt slaviserade illyriska urbefolkningen — överväger, återges här med *vertikalsträckad* beteckning, varvid tät sträckning (2) anger, att det armenoida elementet är i absolut majoritet, gles sträckning (3), att detta är i relativ majoritet. *Snedsträckning* (4) anger områden, där det nordida raselementet är starkast företrätt, alltså i Slovenien och Morava—Vardardepressionen, där alltsedan den slaviska invandringen på 600-talet (och möjligen den gotiska invasionen) den nordida raskomponenten bevarat sin dominanta ställning. *Horisontalsträckning* (5) anger det område, där mediterrana raselement — sannolikt baserade på den trakiska urbefolkningen, vilken likaledes språkligt slaviserats efter den slaviska invandringen — under det att *prickning* (1) anger det område, där det lapponoida inslaget är starkast företrätt.

Tsvijitj's folktypsindelning återges med romerska siffror, varvid

I betecknar den ostbalkanska typen,

II betecknar den centralbalkanska typen med underavdelningarna:

- A Kosovo och Morava—Vardartyperna;
- B Västmakedoniska typen;
- C Sjopi- eller torlaktypen;
- D Sydmedoniska typen;

ena sidan, boningshus på andra sidan gränsen; ett och annat till och med skars rätt itu. Detta ledde till att en del element vid gränsen blev ett lättfånget byte för agitatorer och gav den utsnade komitadzjirörelsen frisk vind i seglen. Däri låg upphovet till de talrika blodiga gränsincidenten 1930, som voro nära att leda till krig: de ha, om också något skevt, belysts i Doolards bok. Genom den gemensamma gränskommissionens arbete avlägsnades emellertid dessa vådor, och därefter urartade komitadzjirörelsen till det rena gangsterkrig, som under ett par år gjorde Sofia till Europas Chicago, också det livfullt skildrat i »Orientexpressen».

Men bortser man från dessa territoriellt obetydliga gränsområden, äro de makedoniska slaverna att anse som serber eller bulgarer? Svaret är enkelt: de äro vad man gör dem till. Men just däri har svårigheternas kärnpunkt legat.

Makedonslaverna tala icke en utan flera dialekter, ehuru obetydligt avvikande från varandra. En del av dessa dialekter står närmare serbiskan, andra åter visa större frändskap med bulgariskan. När de moderna serbiska och bulgariska skriftspråken i mitten av förra seklet skapades, sökte serbern Vuk Karadzjitj fullständigt frigöra sig från det traditionella skriftspråket, kyrkoslaviskan, gammalslaviskan, för att i stället erhålla en trogen och nära anslutning till sin samtids talspråk i den trakt, där detta ansågs vackrast och klangfullast, nämligen Hercegovina. Bulgarerna åter läto av traditionsbunden pietet sitt nationella skriftspråk bibehålla sin anknytning till gammalslaviskan, ehuru väl bulgariskt talspråk syntaktiskt avlägsnat sig längre från denna än något annat slaviskt språk. Eftersom det nybildade skriftspråket i bägge länderna kom att i sin tur starkt påverka talspråket, så har detta hos serberna avlägsnat sig från men hos bulgarerna närmast sig den sydmakedoniska dialekten, på vilken kyrkoslaviskan på sin tid uppbyggdes.

Studerar man språkförhållandena närmare, finner man full överensstämmelse mellan serbiska och makedoniska på ljudlärans om-

III betecknar den dinariska typen,

IV betecknar den pannoniska typen.

Det kan förtjäna omnämnas, att författarens egna iakttagelser under flera års sammanlevnad med den sydslaviska befolkningen i snart sagt alla delar av området på ett slående sätt synts bekräfta riktigheten av den Tsvijitj'ska typindelningen, som sedermera utbyggts och i detalj vidare undersökts av hans lärjungar och framför allt av professor Gesemann vid Prags tyska universitet.

råde. Bulgarerna invända häremot, att de slaviska dialekterna i Makedonien i allmänhet ha bestämd slutartikel precis som högbulgariskan och därför måste räknas närmare denna. Serberna åter anföra gentemot detta, att slutartikeln är ett arv från landets urinnevånare, trakerna, och förekommer i alla trakter som dessa bebott, samt sålunda upptagits även av rumäner, albaner och nordgreker. Det är naturligtvis svårt att avgöra, vilket av dessa argument är mer vägande. Ledande utländska språkmän, såsom fransmannen Meillet och norrmannen Broch, synas mest benägna att icke hänföra de makedoniska dialekterna till vare sig det ena eller det andra av de båda mycket närstående språken — dessa skilja sig icke mer än norska och svenska från varandra — utan anse dem intaga en mellanställning eller bilda en successiv övergång mellan dem bägge.

Undersökningar med annan utgångspunkt ge icke säkrare hållpunkter. Den moderna, så att säga anatomiska rasbiologien har här ett sällsynt intressant arbetsfält. Men de rön, den gjort, främst av Czekanowski och hans elever samt andra polska vetenskapsmän, tyckas även i detta hänseende fullständigt splittra sönder det olyckliga Makedonien: Bland annat anser man sig ha fastställt en dominerande nordid raskomponent hos befolkningen i hela Morava — Vardardepressionen ända från Donau ned till grekiska gränsen — kanske ett resultat av goternas vandringar. Enligt Czekanowski stå makedonierna i stort sett rasbiologiskt närmast — slovenerna långt uppe i nordväst! Den humanistiska antropologien, representerad av Tsvijitj's skola, laborerar åter med en centralbalkansk karaktärstyp, omfattande såväl Makedoniens slaver som befolkningen i Timokdalen och på bägge sidor om den serbisk-bulgariska gränsen i norr ända upp till Donau (de s. k. sjopi); denna karaktärstyp skulle i väster begränsas av den dinariska och i öster av den östbalkanska (bulgariska) typen.

I etnografiskt hänseende betona serberna gärna, att befolkningen i Makedonien genomgående firar »slava», familjehelgonets fest, en slags familjens gemensamma födelsedag; denna fest firas endast av serberna själva, men aldrig av de rena bulgarerna. Serberna framhålla vidare, att den kooperativa familjeorganisationen, zadrugan, som är ett typiskt serbiskt samhällsdrag, utgör regel i Makedonien men alldeles saknas hos bulgarerna. Bulgarerna ha i stället framfört argumentet, att de invånare, som själva kalla sig bulgarer, måste anses som sådana. Men detta be-

mötes från serbisk sida med att benämningen bulgarer för makedoniska slaver härrör från bysantinarna, som applicerade språkbruket från Konstantinopels omgivningar, där ordet bulgar av naturliga skäl betecknade helt enkelt »bonde», och utsträckte detta till att omfatta de slaviska bönderna överallt i riket, varefter det levat kvar hos grekerna utmed Egeiska havets kuster och i Makedonien. Och bägge folken hävda, att de makedoniska slaverna *känna* sig som respektive serber eller bulgarer.

I själva verket torde makedonierna känna sig som just det, var till de uppfostrats. Och man finner därför ej sällan det egendomliga förhållandet, att en del medlemmar av samma familj energiskt proklamerar sig som serber och andra lika energiskt som bulgarer: med familjenamnen sker den enkla lilla förändringen, att den serbiska ändelsen -itj lägges till eller dras ifrån: och så får man exempelvis Todorov eller Todorovitj. Personligen känner jag flera dylika fall, och man möter dem också i Doolards bok: »Bröder råkade i slagsmål angående sina anors ursprung. Hennes egna bröder till exempel...» säger den äldre Milja Drangov och fortsätter senare till svågern: »Vi hör till de där olyckliga splitttrade familjerna, där somliga av medlemmarna påstår, att de är serber och andra, att de är bulgarer. I vårt fall är det ännu värre. Jag var den enda, som övergick till exarkatet (bulgariska kyrkan); alla mina tre bröder är fortfarande anhängare av patriarkatet (serbiska kyrkan).»

I själva verket är — eller *var*, skall man kanske numera hellre säga — den slaviska befolkningen i Makedonien, som Tsvijitj träffande säger, »une masse flottante, sans conscience nationale». Politiskt och språkligt bildar den en övergångstyp, som kan bringas över till den ena eller andra sidan allt efter det inflytande, som just dominerar.

Under senare delen av förra seklet, då Bulgarien, icke minst finansiellt, åtnjöt Rysslands kraftiga stöd, kunde ett stort antal bulgariska skolor grundas överallt i det turkiska Makedonien, där de få kristna skolorna tidigare i huvudsak varit serbiska. Samtidigt med att ungdomen fick lära sig läsa och skriva bulgariska, fick den också av unga, nationellt nitiska lärare veta, att den var och alltid varit bulgarisk. Så blev generationen kring sekelskiftet i övervägande grad bulgariskt orienterad. Till en början kunde Serbien, som då var det mindre och fattigare landet, icke ens för-

söka hålla jämna steg härmed. Först in på detta århundrade, när Bulgarien närmade sig centralmakterna och Rysslands gunst överflyttades på Serbien, kunde detta på allvar börja tänka på att ta upp kapplöpningen på undervisningens område. Den efterföljande politiska utvecklingen har lett till att serberna vunnit tävlingen.

Serberna ha förstått att utnyttja sin seger. De ha ej blott infört ett välorganiserat och välskött skolväsende över hela landet, som sörjer för att den uppväxande ungdomen uppfostras i jugoslavisk anda och icke mer tänker på något makedoniskt problem. De ha även utfört andra fredliga bragder. Nya vägar ha sålunda byggts i ett tätt nät över hela området. Sumpmarkerna ha upptorkats, och befolkningens ohyggliga plågoris, malariamyggan, har utrotats, sedan man först under många år överallt försett innevärnarna med fri kinin. I detta av kriget förhärjade land, vars befolkning hemsökts av otaliga sjukdomar, har dock icke blott malarian utan även otaliga andra akuta och kroniska sjukdomar, såsom fläcktyfus, dysenteri, koppor, trachom och endemisk lues, bekämpats och besegrats genom storstilad folkupplysning och energiska socialhygieniska åtgärder. Det centrala hygieniska institutet i Skoplje anses vara ett av världens främsta inom området för de tropiska sjukdomarnas bekämpande, och i varje by ha som filialer därtill inrättats lokala hälsovårdsstationer. Rena dricksvattensbrunnar ha borrats överallt, skilda från brunnarna för kreatursvattning och för tvätt; moderna cementerade tvättbassänger ha byggts för lantbefolkningens bruk, avloppsledningar och varmbadhus anlagts.

Detta är Jugoslaviens fredliga lösning av den makedoniska frågan, det unga Jugoslaviens största kulturbragd, som av Nationernas förbund uppställts som ett mönster för världen. Ett yttre tecken på uppskattningen därav är att det folkhygieniska arbetets ledare och organisatör i Jugoslavien, Dr. Stampar, av folkförbundet kallats att efter jugoslaviskt mönster organisera det folkhygieniska arbetet först i Grekland, senare i Turkiet och nu sist i Kina. Denna sida av den makedoniska frågans lösning har icke beaktats i Doolards bok.

Men Kosta Drangov, den gamla komitadzjin, har sannolikt rätt, när han säger: Kampen om Makedonien är slut. Vad skall komitadzjis ta sig till med bönder, som inte *vilja* bli befriade, när de sitta tryggt på egen jord. Och det gör den slaviska bonden i Makedonien i dag. Det är väl både för Balkanfolken och Europa.